

Merkwaardig weinig aanleg voor kuddedier

Een onderzoek naar pastoors als normatief centrum in de romancyclus
Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren van A.M. de Jong

Bachelorwerkstuk Moderne letterkunde

Door: Koen Grubben

Begeleider: Dr. Rob van de Schoor

Tweede begeleider: Dr. Tom Sintobin

Radboud Universiteit Nijmegen

18-06-2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Eerder onderzoek	4
3. Methode	6
4. Analyse	7
4.1 Samenvatting	7
4.2 Scharnierpunten	11
4.3 De pastoors	25
5. Conclusie en discussie	29
6. Bibliografie	30

1. Inleiding

Merijntje Gijzen, het hoofdpersonage uit de romanserie van A.M. de Jong, veroverde in de vorige eeuw in rap tempo de harten van de mensen: “Al na een paar delen, eind jaren twintig, was Merijntje ‘de lieveling van heel lezend Nederland’ geworden en uitgegroeid tot een ‘nationale held-in-miniatuur’.”¹ In acht delen, gepubliceerd tussen 1925 en 1938, verhaalt De Jong over de jeugd en jonge jaren van Merijntje Gijzen. Dit Brabantse dorpsjongentje is zoekende op allerlei gebieden. Niet alleen op het gebied van liefde en seksualiteit, nee, in de eerste delen is Merijntje vooral op zoek naar het katholieke geloof. Hij is een piekeraar en doet erg zijn best om geen zonden te begaan, maar steeds weer is het Joosje Pek, de duivel, die hem verleidt tot kattenkwaad. Ondertussen raakt Merijntje ook nog eens bevriend met ongelovige figuren zoals, Goort Perdams, een ruwe stroper, die in het dorp beter bekend staat als De Kruik en met de landloper Flierefluit. Tegelijkertijd wordt Merijntje misdienaar en krijgt hij nog directer te maken met de oude dorpspastoor. Deze is mild ten opzichte van De Kruik, totdat De Kruik twee moorden pleegt. Merijntje verraadt zijn vriend per ongeluk. Hij is ontroostbaar tot landloper Flierefluit komt. De oude pastoor strikt Flierefluit om tijdelijk koster te worden - al doet Flierefluit dit met tegenzin - en Flierefluit en Merijntje worden vrienden. Wat volgt zijn vele conversaties over god en het leven. Als de oude pastoor overlijdt, raakt Merijntje ook zijn vriend Flierefluit kwijt, want Flierefluit was slechts koster geworden, omdat hij de oude pastoor een sympathieke man vond, dus na zijn dood vertrekt hij. De nieuwe pastoor, Van Gils, is een strenge pastoor en in alles het tegenovergestelde van zijn gemoedelijke voorganger.

Alsof Merijntje nog niet genoeg ellende te voorduren gehad heeft, wordt vader Gijzen werkloos en het gezin besluit om naar Rotterdam te verhuizen. Merijntje gaat in de fabriek werken en hiermee eindigt zijn jeugd en beginnen zijn jonge jaren. In Rotterdam vindt Merijntje Flierefluit terug en samen trekken ze in de zomer rond en genieten ze van de vrijheid. Ze komen terug in Merijntjes ouderlijk dorp en raken bevriend met de opvolger van Van Gils: pastoor Ramakers. Over deze pastoor wordt achter diens rug om door de dorpingen geroddeld. Ramakers is – om het zo maar te noemen – een erg menselijke pastoor en dit wordt niet geaccepteerd. Merijntje heeft hier moeite mee. Als Flierefluit overlijdt, keert Merijntje terug naar Rotterdam en wordt hij via zijn broer Adriaan en vriendin een overtuigd socialist. Zo eindigt het verhaal.

Net zoals Merijntje omarmt zijn schepper, A.M. de Jong, het socialisme. Hij besluit in 1912 lid te worden van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), schrijft kritieken en publiceert dikwijls in het socialistische dagblad *Het Volk*. Vanaf 1930 is De Jong op de radio te horen namens de VARA (De Jong, 2001).

De cyclus is geschreven door een socialist, maar wie gidst Merijntje Gijzen nu eigenlijk door het leven? Hij groeit op, wordt gevormd en maakt een ontwikkeling door. De vraag die hierbij gesteld

¹ Boven, E. van., Sander, M., & Verstraeten, P. (2017). *Echte leesboeken: Publieksliteratuur in de twintigste eeuw*. Hilversum: Uitgeverij Verloren. p. 94

kan worden, is in hoeverre de pastoors in *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* fungeren als het normatieve centrum van de romans.

2. Eerder onderzoek

Figuren zoals pastoors, dominees en andere ‘herders’ zijn een veel voorkomend personage in de wereldliteratuur. In 2016 verscheen het boek *Vreemde vogels. Dominees en priesters in de wereldliteratuur* van Henk Veltkamp. Hij bespreekt in dit werk honderd priesters en dominees uit de wereldliteratuur verdeeld over tien thema’s: (1) ‘Roeping en vorming’. Bij dit thema wordt bekeken waarom iemand besluit zich aan het ambt van priester of dominee te wijden; (2) ‘Theologie en geloof’ gaat over de relatie tussen het werkwoord ‘geloven’ en het zelfstandig naamwoord ‘geloof’. Hoe verschilt het persoonlijke geloof van ‘het’ geloof?; (3) ‘Op de kansel’ heeft het over de preek, een belangrijk onderdeel van de mis. Hoe wordt er gepreekt en in welke setting?; (4) ‘Pastorale zorg’. Het ‘hoeden van de schapen’ is een belangrijke taak van de priester en de dominee. Op welke manier doen ze dit? Worden gelovigen vooral vermaand of heeft de zorg meer het karakter van geestelijke begeleiding op de levensweg?; (5) ‘Over de schreef’ spreekt voor zich. Er wordt gekeken naar pastoors en dominees die te ver gaan. Vaak in de vorm van seksueel misbruik, maar het kan ook gaan over vriendjespolitiek op het gebied van wie welke baan krijgt; (6) Bij het thema ‘Twijfels’ bekijkt Veltkamp pastoors en dominees die twijfelen aan het door de kerk verkondigde beeld. In het uiterste geval valt de geestelijke van zijn geloof; (7) ‘Liefde en seksualiteit’ sluit bijna altijd aan bij het over de schreef gaan, zeker in het geval van Priesters. “Hoe geven ze uiting aan liefde en seksualiteit?” is de vraag die Veltkamp zich hier stelt; (8) ‘Familie’ koppelt Veltkamp, logischerwijs, aan dominees, aangezien zij er een gezin op na mogen houden. Hij analyseert hoe dit gezin zich gedraagt en denkt over het beroep van hun man/vader; (9) ‘Collega’s en superieuren’. De kerk is een organisatie met een bepaalde hiërarchie, er is sturing nodig. Bij dit thema bekijkt Veltkamp de verhoudingen tussen de verschillende rangen; (10) ‘Valkuilen’ zoals seks, geld en ijdelheid liggen bij iedereen op de loer, dus ook bij geestelijken. Hoe gaan ze om met deze valkuilen? Aan de hand van deze tien thema’s zullen de pastoors uit *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* besproken worden. Hoe geven zij invulling aan de thema’s?

Pastoors en dominees komen veel voor in het genre van de streekliteratuur. Streekliteratuur speelt zich af in een bepaalde regio en de sociale verhoudingen binnen een kleine gemeenschap spelen de hoofdrol (Van Gorp, Verkruijsse & Vis, 2012). Ook in de romans over Merijntje Gijzen zien we dit terugkomen. *Merijntje Gijzen* is meer dan een Bildungsroman, waarin Merijntjes ontwikkeling wordt beschreven. Het verhaal past zonder meer ook binnen het genre van de streekliteratuur, maar op belangrijke punten wordt afgeweken van de conventies van streekliteratuur, de grenzen van het genre worden opgezocht en overschreden. Het decor van een streekroman is, geheel logisch, de streek. Het verhaal speelt zich hierbinnen af en de buitenwereld doet niet mee. Het decor is, met andere woorden, vrij statisch. In *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* speelt het verhaal zich grotendeels af in een

Brabants kerkdorp, maar cruciale gebeurtenissen voor Merijntjes wereldbeeld spelen zich af in Rotterdam. In deze stad maakt hij kennis met de sociale problemen die in het dorp amper aan de orde zijn. Een andere conventie van de streekliteratuur, waarvan A.M. de Jong in zijn serie afwijkt, betreft het personage van de pastoor. De pastoor leent zich als personage uitstekend voor een streekroman, omdat hij in contact staat met alle dorpsbewoners en weet heeft van de sociale verhoudingen. De pastoor is vaak op de hoogte van alles wat speelt in de gemeenschap en iedereen heeft een zeker ontzag voor hem. Men luistert naar hem en gedraagt zich naar het voorbeeld dat meneer pastoor stelt of men doet alsof dit zo is. Met andere woorden: de pastoor is een onomstreden figuur en fungeert dikwijls als het normatieve centrum in streekromans. Echter, in *Merijntje Gijzen* is de pastoor geen onomstreden figuur. Er wordt (openlijk) kritiek geuit op het handelen van de pastoors. Op dit punt voldoet de *Merijntje Gijzen*-cyclus niet aan de conventies van de streekliteratuur. Deze afwijkingen problematiseren de conventionele rol van de pastoor als normatief centrum.

Mathijs Sanders bestudeert in zijn artikel 'Een dorpskapelaan op de leerstoel van de twijfel' (2002) de roman *De kapelaan van Liestermonde* van W.A. Paap. Hij concludeert dat de kerkelijke gezagsdragers en hun praktijken belachelijk worden gemaakt door de vertelinstantie, maar ook door de personages Heynsberg en Borret. Heynsberg is een jonge kapelaan en Borret diens vriend en rector. Samen zijn ze de vehikels van Paaps opvattingen (Sanders, 2002, p. 218). Sanders' analyse van deze roman wijst mij op de noodzaak vast te stellen wie er in *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* verantwoordelijk is voor de kritiek op de pastoors: zijn dit de personages of ook de verteller?

In 1977 verscheen het boek *A.M. de Jong, Merijntje Gijzens Jeugd en het sociaal-demokraties ontwikkelingswerk*. Matthijs Boumans, Frans Debets en Ger Verlaan onderzoeken in dit werk de relatie tussen *Merijntje Gijzens jeugd*, de poëtica van A.M. de Jong en de vraag in hoeverre *Merijntje Gijzens jeugd* een uiting is van De Jongs politieke opvattingen. Ze proberen de vraag "In hoeverre is 'Merijntje Gijzens Jeugd' een literaire uitdrukking van de kunstopvattingen van A.M. de Jong, die hij uitdrukkelijk plaatst in het kader van het sociaal-demokraties ontwikkelingswerk? (Boumans, Debets & Verlaan; 1977; p. 275) te beantwoorden aan de hand van een uitgebreide analyse van de eerste vier romans van de cyclus. Om zicht te krijgen op de inhoud van het boek hebben ze een structuuranalyse uitgevoerd, gevolgd door een wereldbeeldanalyse. Deze benadering sluit aan bij de ideologiekritiek van de literatuursociologie die in de jaren zeventig in zwang was. Vanheste definieert deze literatuurbenadering als volgt: "De literatuursociologie is de wetenschap die de wisselwerking tussen literatuur en de overige maatschappelijke verschijnselen bestudeert." (Vanheste, 1981, p. 5). *A.M. de Jong, Merijntje Gijzens Jeugd en het sociaal-demokraties ontwikkelingswerk* (1977) verschilt dan ook van mijn onderzoek, doordat dit onderzoek normatieve uitspraken analyseert maar niet de insteek heeft om deze te koppelen aan de maatschappelijke verschijnselen. In mijn onderzoek bekijk ik hoe Merijntje door het leven wordt gegidst, in hoeverre de pastoors fungeren als normatief centrum en hoe andere personages zich verhouden tot de pastoors en Merijntje.

Martien J.G. de Jong publiceerde in 2007 het boek *Van Merijntje Gijzen tot voorbij Hitler en Mussolini*. In dit boek bekijkt hij het werk van A.M. de Jong en Anton van Duinkerken rondom de Tweede Wereldoorlog. Hij onderzoekt welke rol het rooms-katholieke geloof en het socialisme in respectievelijk het werk van Van Duinkerken en De Jong speelt. ‘Rooms’ en ‘rood’ worden vaak als absolute tegenstellingen gezien, ten onrechte volgens Martien J.G. de Jong. Net zoals Boumans, Debets en Verlaan (1977) volgt hij een literatuursociologische benadering.

Aan de hand van de hierboven genoemde literatuur kan de onderzoeksvraag enigszins toegespitst worden. Priesters droegen vooral in de negentiende eeuw de verantwoordelijkheid voor het dorp en de inwoners hadden een zekere vorm van respect voor deze geestelijken. Omdat ze gezien werden als wijze mannen die hoedden over hun schapen fungeren ze in veel verhalen als het normatieve centrum. Ook in *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* lijken pastoors bij te dragen aan de ontwikkeling van Merijntjes begrip van de wereld, maar bij Veltkamp (2016) en Sanders (2002) zien we dat de pastoor juist *niet* het normatieve centrum is. A.M. de Jong zoekt de grenzen van de streekliteratuur op: de pastoors die hij laat optreden in *Merijntje Gijzen* zijn omstreden personages. Dit wordt erg interessant in combinatie met het gegeven dat de romans geschreven zijn door een socialist. Welke rol spelen de verschillende pastoors in een roman van de hand van een socialist, zijn er socialistische trekjes terug te zien in hun handelen en hoe vervullen zij hun traditionele rol van normatief centrum in romans die met een socialistische insteek geschreven zijn?

3. Methode

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, zullen de drie pastoors in *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* aan een grondige analyse onderworpen worden. Er wordt bekeken hoe de pastoors te plaatsen zijn binnen de tien thema's uit het boek van Veltkamp (2016) en welke invloed ze hebben op Merijntje. Bevestigt dit optreden hun rol als normatief centrum? Als hun geloofspraktijken richtpunten zijn voor Merijntje, wie zijn dan hun tegenstrevers in de romans? Zijn er andere personages die de functie van gids door het leven vervullen of overnemen van de pastoors en wat zijn hun opvattingen?

De analyse zelf zal van normatieve aard zijn en uitgevoerd worden aan de hand van het boek *Vertelduivels* (2001) van Luc Herman en Bart Vervaeck. Het actantiële model van Greimas (Herman & Vervaeck, 2001, pp. 57-61) is een goede eerste stap om meer inzicht te krijgen in wat de pastoor wil en waar hij zich op richt. Vervolgens zal per pastoor de karakterisering verder uitgewerkt worden. De begrippen *directe karakterisering* en *indirecte karakterisering* (Herman, et al., 2001, pp. 72-73) zullen hierbij toegepast worden op de pastoors in *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren*. Bij *directe karakterisering* kijk ik naar duidelijk karakteriserende en evaluerende uitspraken over de pastoors. De *indirecte karakterisering* houdt in dat het personage ook op een indirecte manier beschreven kan worden. Zo kan bijvoorbeeld uit zijn handelen of zijn taal ook veel duidelijk worden over het karakter van het personage. Om deze begrippen voor de pastoors in te kunnen vullen, moeten verschillende

actoren geanalyseerd worden. Ten eerste kijk ik naar de rol van de verteller: Wat zegt de verteller over de pastoor en wordt er in het vertellen geoordeeld? Ten tweede zijn ook de andere personages belangrijk: wat zeggen zij over de pastoor? Merijntje Gijzen zelf is hierin zeer belangrijk, maar ook figuren die in eerste instantie niets met het katholieke geloof te maken hebben, zijn belangrijk om mee te nemen. Denk aan De Kruik en Flierefluiter. Ze zijn beiden bevriend met Merijntje, maar leiden niet het leven van een vroom katholiek. Hoe gaan de verschillende pastoors hiermee om? Het begrip *focalisatie* (Herman, et al., 2001, pp. 75-84), dus de persoon via wie waarnemingen worden gedaan, wordt ook meegenomen. Hoe kijken anderen tegen de pastoor aan en wat vertellen de pastoors ons als zij zelf de focalisator zijn? Tot slot is het handelingsverloop van belang. Welke ontwikkelingen vinden er plaats en hoe verhouden de pastoors zich tot deze ontwikkelingen? Dit alles draagt bij aan het oordeel dat de lezer zich over de pastoors vormt. Hieruit blijkt tevens of ze optreden als normatief centrum en hoe ze dit doen.

In het volgende hoofdstuk zal ten eerste een samenvatting worden gegeven (paragraaf 4.1), daarna zullen de belangrijkste scharnierpunten, passages met normatieve verschuivingen worden geanalyseerd (paragraaf 4.2), waarna deze ontwikkelingen in paragraaf 4.3 per pastoor nauwkeurig geanalyseerd worden volgens de hierboven beschreven methode. In hoofdstuk 5 zal aan de hand van de analyses de hoofdvraag beantwoord worden.

4. Analyse

Voordat ik de drie pastoors uit de romans aan een zeer nauwkeurige analyse onderwerp, tracht ik het handelingsverloop in grote lijnen te beschrijven om het overzicht te behouden (paragraaf 4.1). Ook worden alvast observaties gedeeld van normatieve centra en wisselingen die hierin optreden. Deze belangrijke scharnierpunten worden in paragraaf 4.1 van een nummer voorzien. De genummerde punten zal ik vervolgens analyseren en illustreren met citaten (paragraaf 4.2). Hierna zal er verder ingezoomd worden op de drie pastoors en de belangrijke ontwikkelingen die met hun optreden samenhangen. Verder zal uitgediept worden, waaruit blijkt dat de pastoors of andere personages fungeren als normatief centrum. Ook dit wordt onderbouwd met citaten. (paragraaf 4.3)

4.1 Samenvatting

In het begin van de roman is Merijntje zeer gelovig. Hij gelooft alles wat zijn (streng gelovige) grootmoeder en de pastoor tegen hem zeggen. Samen met zijn ouders zijn dit de normatieve centra die Merijntje sturen (1). Hij ziet God meer als iemand die straffen uitdeelt, dan als een liefdevolle, vergevingsgezinde macht. Merijntje haalt zelf, vaak onbewust, kattenkwaad uit en geeft de duivel hier de schuld van, die verleidt hem. Dan komt Merijntje in aanraking met De Kruik en ze raken bevriend. Een bijzondere vriendschap, niet alleen door het leeftijdsverschil, maar ook doordat De Kruik een goddeloze is en Merijntje zeer gelovig. Dit verschil leidt vaak tot discussies, waarbij Merijntje De Kruik van zijn gelijk – dat wil zeggen: het katholieke geloof – probeert te overtuigen. Tevergeefs. De

Kruik laat Merijntje inzien dat volwassen mensen lang niet altijd zo vroom leven, als ze doen geloven (2). Toch blijft het geloof voor Merijntje onbetwist en dit is ook te danken aan de pastoor.

Deze oude pastoor wordt in de roman dikwijls als ‘vriendelijk’ aangeduid. Het is een rechtvaardig man die bovendien erg vergevingsgezind is en complexe zaken, waarover Merijntje piekert, op een heldere manier uit de doeken kan doen. Nadat Merijntje, zonder het te weten, samen met zijn broer Arjaan mispelen gejat heeft bij meneer pastoor, is hij helemaal van de kaart. De Kruik besluit een goed woordje voor Merijntje te doen bij de pastoor en deze laat Merijntje bij zich komen op de pastorie. Merijntje is bang, maar tot zijn grote verbazing vraagt de pastoor hem om misdienaar te worden. Merijntje is dolgelukkig en zijn Godsbeeld wordt bijgesteld: God is wel degelijk vergevingsgezind en heeft het beste met je voor. Dankzij de pastoor verandert Merijntjes beeld van God van streng naar liefdevol. Ook het feit dat meneer pastoor een goddeloze als De Kruik accepteert en hem zelfs zijn vriend noemt, overtuigt Merijntje van het bestaan van een liefdevolle God en versterkt de positie van de pastoor als normatief centrum voor Merijntje (3). Zelfs wanneer De Kruik voor een vechtpartij naar het gevang moet, helpt meneer pastoor Merijntje om een brief voor diens vriend te schrijven en weerlegt hij Merijntjes zorgen. Als De Kruik vrij komt zijn Merijntje en hij weer onafscheidelijk. Maar dan begaat de Kruik een grote misdaad. Uit jaloezie vermoordt hij Janekee, op wie hij verliefd is, en haar minnaar de grensjager. Merijntje verraadt zijn vriend per ongeluk, doordat hij De Kruik zijn mes, tevens het moordwapen, terug wil geven. De Kruik gaat weer naar het gevang en Merijntje blijft verslagen achter.

Alleen de pastoor kan hem troosten en hij blijft een man tegen wie Merijntje opkijkt. En dan komt Flierefluiters aanwaaien. De pastoor ontvangt de goedlachse landloper hartelijk, ondanks het feit dat Flierefluiters het niet zo nauw neemt met het geloof. Blijkbaar zijn Flierefluiters en De Kruik goede bekenden van elkaar en Flierefluiters wint Merijntjes vertrouwen. Wanneer meneer pastoor een nieuwe koster zoekt en Flierefluiters, tegen zijn zin in, hiervoor weet te porren, versterkt dat de band tussen Merijntje en Flierefluiters nog meer. Flierefluiters is een levensgenieter en gelooft in een God die wil dat de mens geniet. Dit botst dikwijls met het beeld dat Merijntje en de pastoor van God hebben. Flierefluiters weet toch vaak op logische wijze uiteen te zetten hoe bepaalde zaken in mekaar steken. Merijntje moet hem soms wel gelijk geven en Flierefluiters gaat een rol als normatief centrum spelen (4). In de liefdevolle God, over wie de pastoor het heeft, kan ook Flierefluiters zich vinden. Dan overlijdt de oude pastoor en Flierefluiters stapt op als koster. De twee normatieve centra vallen weg en Merijntje blijft wederom verslagen achter.

In het derde deel van de cyclus wordt Merijntje vrienden met Fons. Fons heeft een fors postuur, maar is tegelijkertijd bang voor alles en is erg kinderlijk. Daarnaast heeft pastoor Van Gils het gat dat de oude pastoor achterliet opgevuld. Echter, niet voor Merijntje, die moeite heeft met de bekrompen en strenge pastoor en terugverlangt naar diens vriendelijke voorganger. Als pastoor Van Gils tijdens de lering Merijntjes verraad van De Kruik als voorbeeld aanhaalt en Merijntje een werktuig van God noemt, is de arme jongen helemaal van streek (5). Van Gils legt het ‘verraad’ uit als

Gods alwetendheid. Hij zou Merijntje bewust gebruikt hebben om De Kruiks misdaad aan te wijzen en ook de vriendschap tussen Merijntje en de stroper zou tot dit doel gediend hebben. Merijntje wil heel graag geloven in God, durft ook niet aan Hem te twifelen, maar eigenlijk begrijpt hij er niets meer van. Waar Merijntje de duivel altijd de schuld gaf, plaatst Van Gils God in het drama van De Kruik. Dit past niet bij de liefdevolle God waarvan de oude pastoor altijd vertelde. Merijntje wordt bang van God. Gelukkig kan Merijntje zijn verhaal kwijt bij Flierefluiter die teruggekomen is. Hij weet Merijntje gerust te stellen en het beeld van een liefdevolle God te herstellen. Die zelfde dag gaat hij naar de pastorie en geeft hij Van Gils een uitbrander. Ook al blijft Merijntje de pastoor trouw, er is een verschuiving van normatief centrum merkbaar. Flierefluiter is van grotere invloed op Merijntje dan pastoor Van Gils. Als Flierefluiter echter weer vertrokken is, probeert Van Gils Merijntje tegen Flierefluiter op te zetten en spreekt hem streng toe. Maar dan gebeurt er iets interessants: Merijntje komt in verzet en spreekt Van Gils tegen. Merijntje kan simpelweg niet langer geloven in de God die Van Gils predikt.

Tot overmaat van ramp raken vader Gijzen en Merijntjes oudste broer Arjaan werkeloos als de eigenaar van de fabriek waar ze werken zelfmoord pleegt en de fabriek opblaast. Vader, moeder, Arjaan en Merijntje moeten op het land gaan werken. Dit gaat niet lang goed en de familie besluit te verhuizen naar de stad Rotterdam. Dit valt Merijntje zwaar. Hij maakt bovendien kennis met andere religies, zoals het jodendom en het protestantisme. In het begin heeft hij hier moeite mee. Hij heeft altijd verhalen gehoord over de slechtheid der joden, maar Merijntje krijgt sympathie voor de aardige mensen en raakt bevriend met David. Ondertussen pleit buurman Van Tol voor het socialisme en dit maakt indruk op Merijntje (6). In eerste instantie was hij er niet heel vatbaar voor, omdat de familie Gijzen het redelijk goed had, maar als ze plotseling allemaal ontslagen worden, verandert er iets. Ze moeten elk dubbeltje omdraaien en Merijntje wordt van de Roomse school gestuurd, omdat zijn ouders de twee dubbeltjes schoolgeld niet meer kunnen betalen. Als de Rotterdamse pastoor geen geld wil voorschieten om de verloskundige te betalen is de maat bij vader Gijzen vol. Hij gaat niet meer naar de kerk. Merijntje en Arjaan beginnen een handeltje en gaan bosjes hout verkopen en dit blijkt een succes. De familie krijgt het langzaam weer wat beter en tot hun grote geluk krijgen vader Gijzen, Arjaan en Merijntje een baan in de fabriek aangeboden.

Dit geluk is echter van korte duur. In tijden van crisis worden de jongsten er het eerste uitgestuurd en Merijntje staat al snel weer op straat. Op straat komt hij tot zijn grote verbazing Flierefluiter tegen. Flierefluiter is getrouwd en woont ook in Rotterdam. Hij biedt Merijntje werk aan in zijn water-en-vuurwinkel. Merijntje komt dagelijks bij Flierefluiter en zijn vrouw Bets over de vloer. Flierefluiter is ongelukkig, want hij is zijn vrijheid kwijt. De relatie met Bets bestaat vooral uit ruzies en wanneer Bets Merijntje probeert te verleiden is de maat vol. Merijntjes onschuldige, zuivere beeld van de vrouw is voor altijd verdwenen. Samen met Flierefluiter verlaat hij Rotterdam om tijdens de zomer rond te trekken in Brabant.

Ze praten veel en Flierefluiter legt alles zo uit dat Merijntje het begrijpt. Flierefluiter fungeert als normatief centrum voor Merijntje. Merijntje gaat geloven in Flierefluiter's God. Volgens hem is God al het mooie dat de natuur te bieden heeft. Na een avontuurlijke zwerftocht belanden ze in Merijntjes geboortedorp. Daar maken ze kennis met de nieuwe pastoor: Ramakers. Deze pastoor is een beer van een vent die het geestelijk ambt op geheel eigen wijze invult. Streng maar rechtvaardig en bovenal op menselijke wijze. Flierefluiter en Merijntje logeren bij hem op de pastorie en beiden hebben ze bewondering voor pastoor Ramakers. Ze kunnen zich vinden in zijn visie, al twijfelt Merijntje in eerste instantie, en Ramakers neemt een positie in als normatief centrum (7).

Op de jaarlijkse kermis van het dorp ontmoet Merijntje een leuk meisje genaamd Marjan. Ze spreken geregeld af en waarschuwingen van omstanders over Marjan doen Merijntje niets. Er wordt slecht over haar gepraat, omdat ze weggelopen is van haar man die haar, zo blijkt, mishandelde. Behalve Merijntje heeft ook de zoon van de boer, voor wie Merijntje werkt, zijn zinnen gezet op Marjan. Zijn naam is Teeuw, hij is erg gemeen, en het duurt niet lang voordat de eerste klappen vallen. Dit leidt tot Merijntjes ontslag. Flierefluiter en Merijntje trekken verder, maar dan gebeurt er iets hartverscheurends: Flierefluiter wordt ziek en overlijdt. Een belangrijke gids in het leven van Merijntje valt weg en Merijntje moet alleen verder.

Flierefluiter's laatste wil is dat een deel van zijn spaargeld naar de armen van de parochie van pastoor Ramakers gaat. Merijntje gaat op pad naar zijn geboortedorp om het geld te brengen. Hij verhaalt Ramakers van Flierefluiter's dood en krijgt te horen dat ook zijn grootmoeder op sterven ligt. Hij brengt haar een bezoek, maar alles wat zij doet, is negatief praten over pastoor Ramakers. Vervolgens begeeft Merijntje zich naar het huisje van Marjan, maar zij blijkt verdwenen te zijn. Pastoor Ramakers legt uit dat ze terug bij haar man in Antwerpen is. Merijntjes hart is gebroken. Er wordt steeds meer geroddeld over de pastoor en op een gegeven moment dreigen een paar dorpsbewoners een brief naar de bisschop te sturen over het wangedrag van de pastoor. Volgens getuigen zou hij een relatie hebben met zijn huismeid Nele. Wanneer Merijntje de pastoor en Nele tijdens een omhelzing betrapt, kan hij het niet meer aan en rent weg. Hij komt terecht bij componist Meneer Louis en kunstschilder Joris Moonen. Hier leert hij veel over kunst en allerlei uiteenlopende zaken. Pastoor Ramakers, zo hoorde Merijntje, was overgeplaatst naar een grotere parochie in Holland en Nele werkte nu voor een deftige familie in Den Haag.

Meneer Louis heeft een zus genaamd Amilie en deze laatste probeert Merijntje voor haar plezier te verleiden. Meneer Louis waarschuwt hem meer dan eens en broer en zus maken vaak ruzie. Uiteindelijk kan Merijntje dit niet meer aan en besluit hij terug te keren naar Rotterdam. Daar wordt hij nog verder het socialisme ingezogen. Zijn broer Arjaan is fanatiek socialist en ook Van Tol is er niet gematigder op geworden. Hij zorgt ervoor dat Merijntje als bootwerker aan de slag kan. Dit is onnoemelijk zwaar werk, maar dankzij een sterk doorzettingsvermogen houdt Merijntje vol. Hij raakt bevriend met Klaas, ook een bootwerker en krijgt een relatie met Riekie. Haar vader is ook bootwerker. Gezamenlijk wonen ze een socialistische vergadering bij en door de indrukwekkende rede

van de spreker raakt Merijntje Gijzen definitief overtuigd van het socialisme en gaat strijden voor de daarbij horende idealen met Riekie aan zijn zij (8).

4.2 Scharnierpunten

Uit de vorige paragraaf blijkt dat er enkele belangrijke scharnierpunten in het verhaal aan te wijzen zijn, die samenhangen met normatieve centra en wisselingen die hierin optreden. In de volgende subparagrafen worden deze punten aan de hand van een fragment geanalyseerd.

(1) Het nulpunt

Bij aanvang van de eerste roman is Merijntje een streng gelovig ventje, dat klakkeloos aanneemt wat zijn grootmoeder en de pastoor tegen hem zeggen. Zij hebben naar zijn idee de waarheid in pacht. Het volgende fragment zegt veel over hun invloed op Merijntje:

“Merijntje moest boeten voor zijn ondeugendheid. Hij begreep en aanvaardde dat. Want de lessen van meneer pastoor op de lering, en de veel strengere boetpredikaties van zijn spichtige, kleine grootmoeder hadden een diepe indruk gemaakt op zijn ontvankelijk gemoed, en hij paste ze met welhaast beangstigende nauwgezetheid toe op alles, wat er omging in zijn klein en onbelangrijk leventje. Dat trouwens maar klein en onbelangrijk leek voor anderen, meer in ’t biezonder voor de domme grote mensen, die niets méér weten van het leven en de wereld, dan juist het onbetamelijk geringe beetje, dat hen zelf aangaat; zonder te beseffen, dat overal rondom hen middelpunten van het heelal zich bewegen. Merijntje was ook zo’n middelpunt, en in weerwil van zijn wat verlegen bescheidenheid verbaasde het hem daarom volstrekt niet, dat Onze Lieve Heer en de Duivel een jaloerse strijd om hem voerden, al zijn doen en laten trachtten te beïnvloeden, beurtelings de baas over hem speelden en hem beloonden of straften, al naar hij braaf of wel ondeugend was geweest.” (De Jong, 1980, p. 9).

Dit fragment wordt verteld door een alwetende verteller die tegelijkertijd ook de focalisator is. Door de woordkeuze die de verteller bezigt, zit er een sturend oordeel in zijn vertellen. Hij evalueert Merijntjes karakter en spreekt van diens ‘ontvankelijk gemoed’. Met andere woorden: Merijntje is een gevoelig knaapje dat openstaat voor wat anderen hem vertellen. In het begin van de romans zijn dit meneer pastoor en zijn grootmoeder. Op een strenge manier, aldus de verteller, trachten ze Merijntje te vormen als christenmens. Hierdoor lijkt Merijntje bang te zijn van God, blijkens de ‘welhaast beangstigende nauwgezetheid’ waarmee hij de lessen volgens de verteller toepast. Wanneer hij dan ook ondeugendheid heeft uitgehaald, begrijpt en aanvaardt hij de straf die hem te wachten staat.

Vervolgens stelt de verteller dat Merijntje de lessen in praktijk brengt in zijn ‘klein en onbelangrijk leventje’. Al lijkt dit leven slechts ‘klein en onbelangrijk’ voor in het bijzonder ‘domme grote mensen’. Volgens de verteller kijken de mensen niet verder dan hun eigen wereldje. Ze zijn zich niet bewust van de vele ‘middelpunten’ die zich rondom hen bewegen. De verteller lijkt met deze

normatieve uitspraak aan te geven dat er te weinig oog is voor het collectief. Men leeft te individualistisch en kijkt niet naar het grotere geheel. Hierin zou je al een eerste duw in de richting van het socialisme kunnen lezen, want dit is een beweging die juist het collectief centraal stelt.

Merijntje gelooft volgens de verteller dat hij ook een ‘middelpunt’ is en hierdoor denkt Merijntje dat God en de Duivel een ‘jaloerse strijd’ om hem voeren en invloed uitoefenen op zijn gedrag. Hij legt de schuld dus deels buiten zichzelf en wanneer hij kattenkwaad uithaalt, heeft de duivel hem verleid. Ook Merijntje kijkt dus nog niet naar het grotere geheel. Al het ‘goede’ wordt toegeschoven aan God en het ‘slechte’ aan de Duivel. Het verwarrende is dat Merijntje een middelpunt is, waarin zowel ‘goed’ als ‘slecht’ samenkomen, doordat zowel God als de Duivel aan hem trekken. Dit verklaart zijn angst voor het ‘hogere’. Er wordt volgens Merijntje invloed op hem uitgeoefend buiten zijn wil om.

(2) De Kruik

Wanneer Merijntje De ‘goddeloze’ Kruik ontmoet, vertroebelt zijn beeld van goed en kwaad. De Kruik gelooft niet in God en het dorp spreekt schande van hem, maar desondanks is hij lief voor Merijntje en er ontstaat een vriendschap. Merijntje ziet hier geen kwaad in en probeert De Kruik vaak te overtuigen van het katholicisme. Tegelijkertijd heeft De Kruik ook invloed op Merijntje:

“Glimlachend zei de stroper: ‘Joawelle, Merijntje, ik zien ‘et goed genog. ’t Stoat er ammoal krek op zoa’ gij ‘et gezeed ‘èt, moar wa’ gift da’ nou? ’t Is toch ommes moar een beelege!’

Merijntje keek hem, niet begrijpend wat hij bedoeld, aan.

‘Wa’ wilde doarmee zège?’

‘Nou, da’s nog al glad: ze kunne toch ommes op een prentje zette wa’ ze wille? Alles wa-d-op een beelege stoat is doaram nog moar gin woar!’

Merijntje stond perplex. Hoe kon iemand zo onmogelijk, zo doortrapt slecht en stom zijn om dát te zeggen!... het stond, verdikke nog toe, gedrukt op een prentje dat hij van de pastoor gekregen had, en dan zou die verroeste dwarskop nog durven ontkennen, dat het waar was?... Dan vermoedde hij een grote verlegenheid bij zijn vriend, die natuurlijk niet wist hoe hij zich uit de netelige situatie redden zou... Dat moest het wel zijn! Merijntje lachte slim, en zei: ‘Joa... nou wilde tegenstrijje Kruik, moar ‘et stoat er, één nou motte ’t wel gegoven of a’ge wilt of niet... Eén iederendeen gloof ‘et ommes!’

‘Belange nie, Merijntje,’ lachte de Kruik, en de kleine jongen was woedend om de onbeschaamde zekerheid van die lach. ‘D’r zijn d’r veul meer, die ’t nie gloven as wel.’

‘Da’ leugende wel ok!’ schreeuwde Merijntje. ‘Gij zijt den enigste, die ’t nie gelooft. Al d’ aandere meinse gloven ‘et wel!’

‘Da’s-t-er weer neve, manneke,’ vertelde de Kruik, tergend bedaard. ‘Gij kekt alleen moar noar ’t dÛrnp, moar de wêreld is nog een bietje groter as ’t dÛrnpken ‘ier, één in de wêreld glove d’r veul meer et nie as wel. Zo zit da’!

Onzeker keek Merijntje hem aan.

‘Oe witte gij da’?’ vroeg hij listig. ‘Gij zijt toch ok van ’t durp?’

‘Ik zijn wijd weg gewiest in de wêreld,’ zei de Kruik, glimlachend om Merijntjes strikvraag. ‘Eel wijd weg... wijd over de zee, in vremde laande... wieste da’ nie?’

Nee, dat wist Merijntje nog niet... [...] Toen begreep hij het eindelijk... Toch aarzelde hij nog een beetje, toen hij zijn aanval hervatte: ‘O... over de zee!... Noar overe!... Doar is voader ok dikels gewiest, moar doar love de meinsen ‘et ok!’

Hij verwachtte half, dat hij nu zijn vriend ontwapend zou hebben, maar die lachte hem doodgewoon uit en zei: ‘Noar overe... da’s nie wijd weg, da’s moar over een breje revier, die de meinsen ‘ier de zee noeme. [...]

Merijntje dacht diep na. Hij wist niet of hij zo iets ongehoords wel zonder twijfel kon aannemen. Het leek hem nog al overdreven.

‘Leugende nie?’ vroeg hij voor de zekerheid.

De kruik schudde het hoofd. Zijn gezicht stond geloofwaardig, oordeelde Merijntje.

(De Jong, 1980, pp. 37-38).

In deze dialoog tussen Merijntje en De Kruik kan Merijntje niet bevatten dat De Kruik ontkent dat wat op het prentje staat waar is. Er wordt door de alwetende verteller via Merijntje gefocaliseerd. Dit is te zien aan de spreektaalzinnen, waarin woorden staan als ‘verdikke nog toe’ en ‘verroeste dwarskop’. Merijntjes gedachten worden in een stroom weergegeven en uiteindelijk concludeert Merijntje dat De Kruik niet toe durft te geven uit verlegenheid. “Dat moest het wel zijn” (De Jong, 1980, p. 37) volgens Merijntje. De Kruik blijft ontkennen dat het waar is en wanneer Merijntje hier tegenin brengt dat iedereen het gelooft, ontkent De Kruik dit met een lach die volgens Merijntje ‘onbeschaamde zekerheid’ uitstraalt. ‘Onbeschaamde zekerheid’ zijn de woorden die de verteller kiest voor Merijntjes gedachten. Kruik is zeker van zijn zaak en dit ergert Merijntje enorm.

Dan stelt De Kruik dat de wereld groter is dan hun dorp en dat er meer mensen *niet* geloven dan *wel*. Zoals uit scharnierpunt (1) naar voren kwam is Merijntje volgens de verteller ook een ‘middelpunt’ dat niet verder kijkt dan zijn eigen leven. Hier gebeurt dat weer. Merijntjes leven speelt zich af in het dorp, maar de wereld is natuurlijk veel groter. De Kruik wijst Merijntje hierop en deze wordt ‘onzeker’, om de woorden van de verteller te gebruiken. Later gebruikt de verteller het woord ‘aarzelde’ wanneer Merijntje Kruiks argumenten probeert te ontcrachten. Tegenover deze twijfelaar staat de ‘onbeschaamde zekerheid’ van De Kruik, die Merijntje ‘doodgewoon’ uitlacht. Door Merijntjes geloofsbeeld dat door de lessen van de pastoor en grootmoeder gevormd is, weet hij niet of hij ‘zo iets ongehoords’ wel zomaar mag aannemen. Merijntje vraagt De Kruik of hij liegt en hij

ontkent dit stellig. Merijntje oordeelt dat zijn gezicht ‘geloofwaardig’ staat. Marijntjes katholieke opvoeding botst hier met wat de ‘goddeloze’ Kruik zegt en toch maakt het Merijntje aan het twijfelen. De Kruik laat als personage duidelijk zien dat ‘goed’ en ‘kwaad’ anders ingevuld kunnen worden dan Merijntje in eerste instantie dacht. Hoewel goddeloosheid een zonde is, hoeft de goddeloze niet direct slecht te zijn.

(3) God van de liefde

Wanneer blijkt dat de pastoor, het onbetwiste voorbeeld voor Merijntje, De Kruik accepteert en niet boos is wanneer de stroper in het gevang belandt, betekent dit zeer veel voor Merijntje. In het volgende fragment vraagt Merijntje aan de pastoor of de geestelijke kwaad is op De Kruik, die voor een vechtpartij naar de gevangenis moet, en of hij nog wel van zijn vriend mag houden:

“In eens keek hij de pastoor recht aan en vroeg: ‘Zijde gij ok kwoad op ‘em, meneer pastoor? Edde gij ok een ‘ekel aan ‘em, om ‘at ie in ’t kot zit?... Z’emmen ammoal wad op ‘em te zège... Ze zègen ammoal, dad’ iemes, die in ’t kot gezeten ‘eet, vor altij getekend is!

Opnieuw drongen de tranen hem naar de ogen, maar de pastoor schudde het hoofd en glimlachte en zei zachtjes: ‘Eén Oons Lieven ‘eerke dan, kleine jonge? Die ‘ee toch zelf ok in de gevangenis gezete? Eén zoveul ‘eiligen één martelèrs? ... De meinse zijn dikkels liefdeloos, Merijntje, omda’ ze nie genog noadeinke. Ge mot j’w eige da zo nie oantrekke ... ze kunnen ‘et ok nie gebetere!’

Merijntjes gezicht werd zonnig.

‘Gij zij niet kwoad op ‘em?’ vroeg hij nog eens, en toen de pastoor het hoofd schudde en bleef glimlachen, voegde hij er hoopvol achter: ‘Eén mag ik grust veul van ‘em blijven ‘ouwen al zit ie in ’t kot?’

De priester kuchte even en lei zijn hand met warme druk opnieuw op Merijntjes hoofd.

‘Moar zeker, jongeske,’ antwoordde hij. ‘Ge mot nou ommes nog veul meer van ‘em ‘ouwen, om ‘at ie oongelukkig is... Zo wil ‘et toch Oonze Lieven ‘eer, dat witte toch wel?’

Merijntje knikte en zijn ogen straalden van vreugde. Hij had zich dus niet in Onze Lieve Heer vergist. O, alles zou nog wel goed komen.” (De Jong, 1980, pp. 103-104).

Dit fragment is van grote invloed op het denken van Merijntje, omdat zijn grote voorbeeld, meneer pastoor, De Kruik accepteert en niet boos is wanneer de stroper in het gevang belandt. Merijntje zegt: “Edde gij ok een ‘ekel aan ‘em, om ‘at ie in ’t kot zit?... Z’emmen ammoal wad op ‘em te zège... Ze zègen ammoal, dad’ iemes, die in ’t kot gezeten ‘eet, vor altij getekend is!” (De Jong, p. 103). De heersende norm is duidelijk dat je een hekel hebt aan iemand die in het gevang heeft gezeten en dat

diegene bovendien voor altijd ‘getekend’ is. Dit doet Merijntje erg veel verdriet. De Kruik is een goede vriend van Merijntje geworden en hij is erg aardig voor het knaapje.

Maar tot Merijntjes vreugde heeft de pastoor het over liefde en verdraagzaamheid. God is vergevingsgezind en heeft het beste met de mensen voor. Doordat de pastoor stelt dat Jezus en vele martelaars ook in het gevang hebben gezeten, komt God nog meer naar voren als een vergevingsgezinde instantie. Alles draait om liefde. De mensen op het dorp zijn volgens meneer pastoor ‘dikkels liefdeloos’, omdat ze ‘nie genog noadeinke’, al kunnen ze hier niets aan doen. Dit is een normatieve uitspraak van de pastoor. Volgens meneer pastoor kun je ‘liefdeloos’ zijn, doordat je niet genoeg nadenkt. Merijntje denkt juist heel veel na, wat zou kunnen verklaren, waarom hij zo ontvankelijk is voor de God van de liefde die de pastoor predikt.

Merijntjes gezicht wordt ‘zonnig’. De pastoor is niet kwaad en Merijntje mag van De Kruik blijven houden, ook al zit hij in de gevangenis en denkt de rest van het dorp hier anders over. Volgens de pastoor moet Merijntje nu zelfs nog veel meer van hem houden, omdat hij ongelukkig is. Dat is Gods wil, aldus de geestelijke. Dit brengt Merijntje grote vreugde. Liefde is de oplossing. De God van de liefde, die de pastoor verkondigt, biedt Merijntje de mogelijkheid om van zijn vriend De Kruik te blijven houden. De alwetende verteller zegt dat Merijntje zich dus niet in Onze Lieve Heer heeft vergist. Volgens hem is God dus inderdaad liefde en vergevingsgezindheid. Merijntje is dolgelukkig. Zonden kunnen worden vergeven en een fout wordt niet meteen afgestraft. God is liefde en verdraagzaamheid, aldus de pastoor, en Merijntje gaat vasthouden aan dit Godsbeeld. En volgens de verteller zou alles nog wel goed komen.

(4) God van liefde en genot

Merijntje is misdienaar bij meneer pastoor en raakt bevriend met landloper Flierefluiter, die tijdelijk de rol van koster vervult, omdat zijn voorganger wegens diefstal ontslagen is. Flierefluiter geniet van het leven en neemt het niet zo nauw met de regels van het katholicisme. Volgens Flierefluiter is het vooral de taak van de mens om te genieten van al het schone op de wereld. Ondanks zijn heidense levensstijl kan de pastoor het goed met hem vinden en Flierefluiter kan zich goed vinden in de God van liefde, over wie de pastoor het heeft. Dankzij Flierefluiter krijgt Merijntje meer oog voor al het moois dat de aarde te bieden heeft:

“Merijntje onderging in deze wondere lente vele vertederingen. Onder Flierefluiter's jolige en toch heimelijk ontroerde leiding leerde hij het leven van de vogels en de bloemen, de grote en de kleine dieren op geheel nieuwe wijze kennen. De zwerver had ze al zovele jaren langs de velden en wegen als meereizende makkers in zijn aandacht en vriendschap opgenomen en van alle wist hij het fijne en lieve leven en ook de slinkse streken en de wrede strijd, die eeuwig rond om overal woedde en waarin de sterksten moesten winnen, tenzij... de zwakkeren hen met listig en loos bedrog deden schrikken en afdeinzen. Hij sprak er zo

wonderlijk over, Flierefluiter, zo helemaal niet lerend, zo echt als je praat over mensen, die je ontmoet hebt, waar je mee hebt geleefd, wier gewoonten en gebruiken je door jarenlange vertrouwelijke omgang hebt leren kennen. En Merijntje volgde hem maar al te graag in deze beschouwingwijze. Ook voor hem werden de diertjes kameraadjes, die redeneerden en handelden zoals kleine jongens doen en zo ging een geheel nieuwe wereld voor hem open, een onbegrensde, merkwaardige wereld, waarin elk ogenblik van de dag wonderen gebeurden, zonder dat iemand zich daarover verbaasde.” (De Jong, 1980, p. 193).

Dit fragment wordt gefocaliseerd door de alwetende verteller. Hij bespreekt de veranderingen die Merijntje tijdens de ‘wondere’ lente ondergaat onder de ‘jolige’ en toch ‘heimelijk ontroerde leiding’ van Flierefluiter. Flierefluiter heeft tijdens zijn zwerftochten de flora en fauna ‘als meereizende makkers in zijn aandacht en vriendschap’ opgenomen. Flierefluiter is zich bewust van zijn omgeving en kan ervan genieten. Hij kent de mooie kant, maar ook de wrede kant: “de wrede strijd, die eeuwig rond om overal woedde en waarin de sterksten moesten winnen, tenzij... de zwakkeren hen met listig en loos bedrog deden schrikken en afdeinzen.” (De Jong, 1980, p. 193). Zo werkt de natuur. Flierefluiter spreekt uit de ervaringen die hij tijdens zijn vele tochten door de velden en langs de wegen heeft opgedaan.

Ook de zin: “Hij sprak er zo wonderlijk over, Flierefluiter, zo helemaal niet lerend, zo echt als je praat over mensen, die je ontmoet hebt, waar je mee hebt geleefd, wier gewoonten en gebruiken je door jarenlange vertrouwelijke omgang hebt leren kennen.” (De Jong, 1980, p. 193) wordt mijns inziens gefocaliseerd door de verteller. Ik neem aan dat hij focaliseert, omdat het met een bepaalde afstand wordt verteld, zoals we zien bij de woorden ‘wier gewoonten en gebruiken je door jarenlange vertrouwelijke omgang hebt leren kennen.’ Het lijkt me stug dat Merijntje dit zelf denkt. De alwetende verteller staat positief tegenover Flierefluiter en de manier waarop hij Merijntje wegwijs maakt in de natuur: “Hij sprak er zo wonderlijk over, Flierefluiter, zo helemaal niet lerend, zo echt als je praat over mensen, die je ontmoet hebt, [...]” (De Jong, 1980, p. 193).

En dan zegt de alwetende verteller: “En Merijntje volgde hem maar al te graag in deze beschouwingwijze.” (De Jong, 1980, p. 193). Ook voor hem worden de dieren vrienden. Ze handelen en redeneren volgens de verteller, zoals kleine jongens doen. Kortom, zoals Merijntje doet. En zo ging een ‘geheel nieuwe wereld voor hem open’. Merijntjes ogen worden door Flierefluiter geopend voor de schoonheid van alles om hem heen. Dit is een “onbegrensde, merkwaardige wereld, waarin elk ogenblik van de dag wonderen gebeurden, zonder dat iemand zich daarover verbaasde.” (De Jong, 1980, p. 193). Volgens de verteller hebben de meeste mensen geen oog voor de alledaagse wonderen om hen heen. Merijntjes ogen zijn nu echter door Flierefluiter geopend en hij leert genieten van de wereld en zijn prachtige natuur.

Dit sluit aan bij wat Boumans, Debets en Verlaan in hun werk betogen: “[...] Flierefluiter, de panteïst en levensgenieter biedt hem een alternatief: net als de pastoor houdt hij hem een god van

liefde voor, maar tevens verkondigt hij dat het tot de primaire taken van een christen behoort om zoveel mogelijk plezier te maken in je leven. Ook al verkondigt Flierefluiter in Merijntjes ogen godslasterlijke zaken, toch is het juist deze, voor Merijntje lichtzinnige levenshouding, die hem opluchting brengt in zijn moeilijke problemen.” (Boumans, et al., 1977, p. 283).

(5) God van wraak

Op de lering gebruikt pastoor Van Gils de geschiedenis van Merijntje en De Kruik als voorbeeld. Hij stelt dat Merijntje een werktuig van God was en door Hem gebruikt werd om De Kruik te verraden. Dit botst met Merijntjes beeld van een liefdevolle God:

“De oude pastoor had hem zo dikwijls gezegd: als je iets van God niet begrijpt, moet je altijd zoeken naar het liefderijke, want daarin ligt het aandeel Gods... O, Merijntje zocht ijverig genoeg om in dit alles een spoor van liefderijkheid te ontdekken, maar hij dwaalde in diepe duisternis rond en zijn tastende handjes ontmoetten slechts doornen en harde, koude, blinde muren... De nieuwe pastoor had God midden in het drama van de Kruik gezet, waar Merijntje in zijn onnozelheid juist altijd de donkere, valsaardige figuur van de duivel gezien had, de giftige ophitser, de sluwe trawant van de hel, die probeerde het leven van de mensen slecht en zondig te maken, de ziel te verderven... En nu lag de hand van God plotseling op dit duistere gebeuren... Het gebeuren werd er niet minder ontzettend en gruwelijk door, maar Gods beeld werd dreigend-donker en onbegrijpelijk, wreed en vals, en hoe Merijntje ook worstelde om zijn eerbied en zijn vrome liefde ongeschonden te behouden, het wou hem niet gelukken en steeds dieper zong hij neer in de lichteloze spelonken van de wanhoop, waarin de kleine ziel radeloos omdoolde en geen uitweg zag... Meneer pastoor en grootmoeder hadden dezelfde verklaring gegeven... Die moest dus wel juist zijn... Maar als die juist was, voelde Merijntje zich verloren, want al worstelde hij uit alle macht, hij kón zijn godslasterlijke gedachten met geen mogelijkheid de baas worden... En hij stond zo triestig verlaten, zo onbeholpen en alleen voor dit ontstellende vraagstuk... Was die goeie ouwe meneer pastoor er nog maar geweest!... Die zou wel de reddende uitweg gevonden hebben, zijn kleine misdienaar hebben terug gebracht naar het licht en het blijde geloof in Gods goedheid en liefde... Maar... déze pastoor was toch óók pastoor... En alle pastoors moesten toch hetzelfde weten en zeggen van God en zijn bestier... Misschien had de ouwe, gestorven vriend alleen maar gezwegen om Merijntje te sparen, om hem niet te verschrikken met inzichten, waar hij niet op bedacht was!...

Flierefluiter!...

Had hij Flierefluiter maar hier!...

Flierefluiter wist ook veel en had steeds verklaringen gereed, waar niemand anders aan dacht en die toch aannemelijk waren. Want al was hij dan maar een halve gelovige, die de

duivel niet erkende, hij wist toch wel veel van God en hij hield ook van God en verklaarde hem net als de oude pastoor als enkel vriendelijkheid, liefde en goedheid.” (De Jong, 1980, pp. 355-356).

Merijntje past de lessen van de oude pastoor over het zoeken naar het ‘liefderijke’ ijverig toe, maar onder de invloed van pastoor Van Gils kan hij het niet vinden. De alwetende verteller, die in het eerste deel zelf ook focaliseert, beschrijft de zoektocht van Merijntje naar het ‘liefderijke’. Een zoektocht die hopeloos verloopt, aangezien Merijntje, ondanks zijn ‘ijverig’ pogen, ‘dwaalde’ in ‘diepe duisternis’. Hij zoekt naar houvast, maar zijn “tastende handjes ontmoetten slechts doornen en harde, koude, blinde muren” (De Jong, 1980, p. 355). De nieuwe pastoor verbindt God aan het verraad van De Kruik, waarin Merijntje in zijn ‘onnozelheid’ altijd het werk van de Duivel gezien had. Doordat de pastoor hem opzadelt met dit inzicht, vindt Merijntje volgens de verteller alleen maar ‘doornen en harde, koude, blinde, muren’. Hieruit blijkt een normatief oordeel van de verteller, namelijk dat de manier, waarop Van Gils het geloof verkondigt niet goed is. Merijntje dwaalt door Van Gils’ uitleg af van het geloof. Zoals Boumans, Debets en Verlaan ook al schreven: “Een strenge god die van vrienden verraders maakt is voor Merijntje onaanvaardbaar.” (Boumans, et al., 1977, p. 284). De alwetende verteller is nog steeds degene die focaliseert. Hij beschrijft Merijntjes worsteling om zijn houding van ‘eerbied’ en ‘vrome liefde’ ten opzichte van het geloof ‘ongeschonden’ te houden, maar dit lukt hem niet. Merijntjes beeld van het katholicisme is verstoord en hij wordt ‘radeloos’.

Vanaf “Meneer pastoor en grootmoed [...]” (De Jong, 1980, p. 355) is Merijntje weer de focalisator. Dit is te zien aan de persoonstekst, en de *stream of consciousness*-achtige manier, waarop Merijntjes gedachten worden weergegeven. Duidelijk wordt, dat de pastoor en zijn grootmoeder nog steeds onomstreden figuren zijn voor Merijntje. Immers, hun verklaring ‘moest dus wel juist zijn’. Dat zegt zijn verstand, maar zijn gevoel reageert anders. Dan wordt de persoonstekst onderbroken door twee regels vertellerstekst. Het jongetje zelf zal namelijk niet zeggen dat hij ‘zo triestig verlaten, zo onbeholpen en alleen voor dit ontstellende vraagstuk’ staat. Merijntje beleeft zijn twijfels als ‘godslasterlijke gedachten’. Hij weet niet bij wie hij terecht kan en voelt zich verlaten. Dan volgt er weer persoonstekst. Dit blijkt uit woorden als ‘goeie ouwe meneer pastoor’ en ‘ouwe, gestorven vriend’. Zo spreekt Merijntje de pastoor aan. En ‘zijn kleine misdienaar’ is de manier, waarop de geestelijke Merijntje altijd aansprak. Merijntje verlangt terug naar de ‘goeie ouwe pastoor’. Dat deze oude pastoor omschreven wordt als ‘goeie’ zegt natuurlijk ook iets over de normatieve rol die hij innam voor Merijntje. Hij wist ‘zijn kleine misdienaar’ altijd terug te brengen naar ‘Gods goedheid en liefde’.

Dan piekert Merijntje erover waarom hij geen twijfels heeft bij de lering van de oude ‘goeie’ pastoor en wel bij die van pastoor van Gils. Het zijn immers beiden pastoors “En alle pastoors moesten toch hetzelfde weten en zeggen van God en zijn bestier...” (De Jong, 1980, p. 355). Merijntje denkt hier nog dat de pastoors hetzelfde moeten verkondigen, maar komt er later achter dat de invulling per

Godsdienaar kan verschillen. De eerste pastoor wordt ‘de ouwe, gestorven vriend’ van Merijntje genoemd. Hij heeft het zaadje van liefde geplant en Van Gils komt dit plantje stukmaken met zijn God van wraak. In de biografie van A.M. de Jong staat het volgende dat hierop aansluit: “Merijntje weet voortaan, dat de leer van de kerk een machtsinstrument is, en dat het van de dienaren afhangt of die macht ten kwade of ten goede wordt aangewend.” (De Jong, 2001, p. 217).

In de laatste alinea is het niet geheel duidelijk of de focalisatie bij Merijntje of bij de verteller ligt. Ik ben geneigd om de focalisatie bij Merijntje te leggen, aangezien de twee voorafgaande regels duidelijk vanuit Merijntje gefocaliseerd worden en in persoonstekst zijn weergegeven. De laatste alinea kan hier prima op aansluiten. Daarbij komen constructies als ‘hij wist toch wel veel van God’ op mij over als spreektaal. Van de andere kant hebben we tot nu toe meestal drie opeenvolgende punten (...) gezien in de fragmenten, waarin de focalisatie bij Merijntje ligt en dat is hier niet het geval. Ook is het een soort evaluatie van Flierefluiter manier van verklaren. In ieder geval wordt de rol van de ‘halve gelovige’ Flierefluiter als normatief centrum van Merijntje hier bevestigd: “hij wist toch wel veel van God en hij hield ook van God en verklaarde hem net als de oude pastoor als enkel vriendelijkheid, liefde en goedheid.” (De Jong, 1980, p. 356). De oude pastoor is dood en in het geloofsbeeld dat Van Gils hem voorhoudt, kan Merijntje zich niet vinden. Hij wil geloven in het Godsbeeld dat de oude pastoor hem bijbracht en Flierefluiter verklaart God op dezelfde wijze. Zo trekt Merijntje nog meer naar Flierefluiter toe.

(6) Kerkelijke vooroordelen kloppen niet en kennismaking met socialisme

In Rotterdam maakt Merijntje kennis met sociale problemen. De kerk biedt geen hulp in deze moeilijke tijden voor de familie Gijzen. Ook maakt Merijntje kennis met joodse mensen, met wie hij bevriend raakt. Kerkelijke vooroordelen blijken niet te kloppen en buurman Van Tol, overtuigd van het socialisme, benadrukt nog eens dat de kerk niet deugt en dat aan naastenliefde blijkbaar een prijskaartje hangt. Merijntje blijft in verwarring achter:

“Buurman Van Tol had het ruw genoeg gezegd, maar ’t wás waar... As je naar school moest voor het heil van je ziel, dan waren die twee dubbeltjes van geen betekenis... En as ze je met ziel en al in de steek lieten, zodra je geen dubbeltjes had, dan was dat een grote schande, zó gemeen dat je koud werd als je d’r aan dacht... En dat ging van de kerk uit... Want die school was van de kerk en meneer pastoor was er meer baas dan de bovenmeester... Het was gemeen van de kerk!... Ze zeien toch altijd, dat de ziel vóór alles ging? Waarom lieten ze voor hem dan de dubbeltjes vóór de ziel gaan? ... Want ze konden toch niet *weten* of je wel naar de roomse armenschool gaan zou?... Ze lieten je los, zodra je geen twee dubbeltjes per week meer missen kon, ziel of geen ziel, de schijnheilige...”

Dan schrok ie weer van z’n eigen gedachten. Zoiets mocht je natuurlijk van de kerk niet denken! Dat was me nogal geen zondige opstandigheid... D’r kón best hier of daar een

grondige reden zijn, die hij in z'n domheid niet vermocht te ontdekken... Honderd maal was 'et em al voorgehouden, dat ie niet in verzet mocht komen als ie iets niet dadelijk begreep... Zelfs, knappe, geleerde mensen konden niet alles begrijpen en moesten zich dikwijls maar in nederig geloof overgeven...

Maar hier wás niks te begrijpen! mokte hij dan weer. Ze joegen hem weg, omdat ie niet betalen kon, precies als in een doodgewone winkel... En daar haperde iets... Want de dingen van het geloof en van de ziel hadden niks met geld te maken... De armen, daar hield God nog meer van dan van de rijken en dat moesten dan de pastoors en de meesters ook doen... Want die waren door God uitgekozen om de mensen uit zijn naam te regeren en ze naar hem toe te brengen. D'r haperde iets, en al kon Merijntje misschien niet precies vinden, waar het zat, het deed zeer genoeg..." (De Jong, 1980, p. 503).

Dit fragment is opnieuw een *stream of consciousness* van Merijntje. De gedachtestroom wordt onderbroken door een zin van de alwetende verteller: "Dan schrok ie weer van z'n eigen gedachten." (De Jong, 1980, p. 503). Hieruit blijkt duidelijk, dat voorafgaand aan deze zin de gedachten van Merijntje werden weergegeven en Merijntje dus degene is die focaliseert.

De manier waarop Van Tol duidelijk maakt dat de kerk niet deugd, komt 'ruw' over op Merijntje. De 'ruwe' manier van spreken van Van Tol zit Merijntje vaker dwars: "Hij vond het vreselijk als buurman zo ruw te keer ging tegen de pastoors en de Kerk en Onze Lieve Heer, maar wat ie zei van de arme mensen, dat die één lijn moesten trekken om 'et beter te krijgen, dat ze mekaar moesten helpen in nood en niet aldoor alleen aan d'r eigen ellende denken, dat bekoorde hem op geheimzinnige manier." (De Jong, 1980, p. 484). Dit past niet bij het gevoelige jongentje dat zich beter kan vinden in het liefdevolle, maar toch maakt het indruk op Merijntje en moet hij hem gelijk geven. Dat hij van school is gestuurd, omdat hij de twee dubbeltjes niet kan betalen, noemt hij een 'grote schande'. Merijntje noemt de kerk 'gemeen' en heeft het over 'schijnheilige'.

Streng gelovig opgevoed als hij is, schrikt hij meteen van zijn eigen gedachten en 'zondige opstandigheid'. "Honderd maal was 'et em al voorgehouden, dat ie niet in verzet mocht komen als ie iets niet dadelijk begreep." (De Jong, 1980, p. 503). Uit dit citaat blijkt dat de opvoeding van grootmoeder en de pastoors nog steeds van grote invloed is. De kerk is onomstreden en "zoiets mocht je natuurlijk van de kerk niet denken!" (De Jong, 1980, p. 503). Hij verzet zich hiertegen en redeneert verder: "Maar hier wás niks te begrijpen!" (De Jong, 1980, p. 503).

Merijntje verliest in dit fragment niet het vertrouwen in God, maar het vertrouwen in de kerk als instituut. Dit zagen we eerder gebeuren bij de wrede Godsverkondiging van pastoor Van Gils. Merijntje gelooft nog steeds de goedheid van God. Hij zegt namelijk stellig dat God nog meer van de armen dan van de rijken houdt. Het is de kerk die het geloof verbindt aan geld, terwijl "de dingen van het geloof en van de ziel [...] niks met geld te maken [hebben]." (De Jong, 1980, p. 503). Hij koppelt

de kerk aan het kapitalisme¹ en maakt de vergelijking met een ‘doodgewone winkel’ waar ze je ook weggagen als je niet betalen kan. In de laatste regel van het fragment beweert Merijntje dat er iets ‘haperde’. Zelf weet hij niet ‘waar het zat’, maar mijns inziens doelt hij op de corrupte verkondiging van God op aarde door de kerk. De kerk schiet voorbij aan haar taak om Gods woord te verkondigen op aarde en is alleen maar uit op eigen gewin ten koste van de armen.

Uit dit fragment blijkt dat Merijntje zich niet langer kan vinden in het de kerk als instituut en de socialistische buurman Van Tol gelijk moet geven dat het niet deugt. Overtuigd van het socialisme is Merijntje echter ook niet. De buurman zegt het ‘ruw’ en dit maakt het moeilijk voor het gevoelige jongentje om zich met het socialisme te identificeren. Ook zit zijn streng gelovige opvoeding hem nog in de weg. Zodra hij slecht denkt over de kerk of over God, schrikt hij van ‘z’n eigen gedachten’ en beschuldigt hij zichzelf van godslastering. In dit fragment is dit ook het geval, maar voor het eerst moet hij wel toegeven dat er iets ‘hapert’. Ook in *Merijntje Gijzens jeugd en het sociaal-demokraties ontwikkelingswerk* wordt deze analyse gemaakt: “De socialistiese denkbeelden van Van Tol wijst hij af, vanwege de haat en de opstandigheid tegen gods bestier, die eruit blijkt. Toch blijft er wel iets van wat Van Tol zegt in zijn hoofd hangen: de solidariteit tussen de arme mensen onderling bekoort hem.” (Boumans, et al., 1977, p. 285).

(7) Pastoor Ramakers’ rechtvaardigheid

Als Merijntje en Flierefluiter na hun zwerftocht terugkeren in het Brabantse dorpje blijkt pastoor Van Gils overleden te zijn. Zijn opvolger is pastoor Ramakers. Merijntje en Flierefluiter kunnen het goed met de pastoor vinden. Voorafgaand aan het volgende fragment is de pastoor samen met Merijntje langsgegaan bij een rijke boer, die zijn knecht heeft ontslagen. De knecht zou de zoon van de boer in elkaar hebben geslagen, maar dit deed hij, omdat de boerenzoon aan zijn vrouw heeft gezeten. De pastoor spreekt de boer hierop aan en zorgt ervoor dat hij de knecht tegenmoet komt. Dit maakt indruk op Merijntje:

“Merijntje liep naast hem voort, nog bevangen door de druk van dat harde gesprek, maar met een gevoel van grote, lichtende vreugde in zijn borst. Liefst zou hij als een kleine jongen naast meneer pastoor hebben lopen dansen en springen, diens hand gepakt hebben om er zijn gezicht tegen te wrijven. Hij voelde zich zo klein en licht, had aldoor de gewaarwording, dat hij dribbelend voortdraafde naast een reus, een goede, rechtvaardige reus, die de wagen van het scheef gelopen leven met één ruk van zijn machtige hand in het juiste spoor terugbracht... Hoe hij daar gestaan had in die rijke pronkkamer van de trotse boer, tegenover heel die machtige familie... als een toren van kracht en gerechtigheid... onwankelbaar en alles bedwingend... En ze waren zo klein geworden, deze trotse, rijke mensen, deze machtige boeren, gewend om naar willekeur te beschikken over het lot van knechten en meiden... ze waren in mekaar

¹ Zoals buurman Van Tol dit al eerder doet op pagina 483 (De Jong, 1980).

geschrompeld tot enkel ook maar mensen, niks meer waard dan de mensen, die voor hen werkten... Er was er maar één geweest waarvan grootheid en macht uitging, en dat was meneer pastoor, die gerechtigheid eiste, afdwong.” (De Jong, 1980, p. 965).

Dit fragment wordt gefocaliseerd door Merijntje. We volgen zijn gedachten en gevoelens, blijkens de woorden ‘met een gevoel van’ en ‘liefst zou hij’. Deze gedachten en gevoelens worden verwoord met vertellerstekst. Dat pastoor Ramakers de machtige boer op zijn nummer heeft gezet en het onrecht bestreed, vindt Merijntje geweldig. Hij loopt met een gevoel van ‘grote, lichtende vreugde in zijn borst’. Dat Merijntje focaliseert blijkt ook uit de kinderlijke manier, waarop hij het liefst naast meneer pastoor wilde dansen en springen en “diens hand (pakken) om er zijn gezicht tegen te wrijven.” (De Jong, 1980, p. 965). Merijntje voelt zich ‘klein en licht’ in vergelijking met de pastoor, die een ‘goede, rechtvaardige reus’ wordt genoemd. Het is een forse kerel en Merijntje heeft veel vertrouwen in zijn kunnen: “die de wagen van het scheef gelopen leven met één ruk van zijn machtige hand in het juiste spoor terugbracht.” (De Jong, 1980, p. 965). Dit zegt veel over de pastoor. Hij zorgt dat het onrechtvaardige in het ‘juiste spoor’ wordt teruggebracht. Dit doet hij niet alleen met woorden, maar ook met ‘één ruk’ van zijn ‘machtige hand’¹. Deze formulering is duidelijk niet afkomstig van Merijntje, die nooit ‘de wagen van het scheef gelopen leven’ zou zeggen. Het is vertellerstekst.

Pastoor Ramakers stond tegenover de ‘trotse’ boer in diens ‘machtige familie’ en ‘rijke pronkkamer’. Hij spreekt ze streng toe en de verteller maakt zelfs vergelijking met ‘een toren van kracht en gerechtigheid’, die ‘onwankelbaar en alles bedwingend’ is. Ook dit is duidelijk vertellerstekst. De verteller bespreekt de pastoor als een standvastige en rechtvaardige man. De boerenfamilie was “zo klein geworden, deze trotse, rijke mensen, deze machtige boeren, gewend om naar willekeur te beschikken over het lot van knechten en meiden.” (De Jong, 1980, p. 965). Deze familie wordt neergezet als kapitalisten en er is duidelijk een verschil in stand: de knechten en meiden staan lager. Meneer pastoor komt op voor de lagere stand en de machtige boerenfamilie was ‘zo klein geworden’. Wat hier gebeurt, past goed bij de strijd van het socialisme. Het socialisme staat lijnrecht tegenover het kapitalisme en pleit voor gelijkheid, sociale rechtvaardigheid en solidariteit. Pastoor Ramakers zorgt voor de sociale rechtvaardigheid en dwingt de rijke boer solidariteit ten opzichte van zijn personeel af. En wanneer hij uit is geraasd, is de boerenfamilie in “mekaar geschrompeld tot enkel ook maar mensen, niks meer waard dan de mensen, die voor hen werkten...” (De Jong, 1980, p. 965). Kortom, Merijntje ziet een moment van gelijkheid. De pastoor dwingt dit alles af en Merijntje ziet zijn ‘grootheid en macht’. Hij was degene die ‘gerechtigheid eiste, afdwong’.

Buurman Van Tol pleitte ook al voor de idealen van het socialisme, maar door zijn afkeurende houding tegenover de kerk, wist hij Merijntje niet te overtuigen, al maakt hij wel iets los. De pastoor

¹ Een ander voorbeeld van Rademakers’ werkwijze vinden we op pagina 726 en 727 (De Jong, 1980). Ook hieruit blijkt zijn ‘machtige hand’.

handelt nu eigenlijk ook als een socialist, maar omdat hij ‘pastoor’ is, neemt Merijntje alles gemakkelijker aan. De ideeën van het socialisme dwalen al door Merijntjes hoofd, maar hij is nog niet klaar om zich aan deze ‘ruwe’ beweging over te geven. Pastoor Ramakers, die ook rechtvaardigheid wil, is een goede tussenstap.

(8) Socialisme en aangepast Godsbeeld

Uiteindelijk is Merijntje terug in Rotterdam, waar hij wordt blootgesteld aan de socialistische opvattingen van zijn omgeving. Merijntjes broer Arjaan is inmiddels overtuigd socialist en ook zijn vriend Klaas en zijn vriendin Riekie rekenen zichzelf tot de beweging van het socialisme. Wanneer ze gezamenlijk een socialistische vergadering bijwonen, raakt Merijntje door de goede rede van de spreker definitief overtuigd van het socialisme:

“Met forse streken ontwierp hij voor hen een kort en scherp-helder inzicht in de leer van het socialisme. Merijntjes laatste kleine weerstand vervloog... wat hij tevergeefs gevraagd en gezocht had, gaf deze man hem in enkele minuten, de kern van het socialisme lag voor hem geopend, er was niets duivels in, niets verraderlijks, niets mysterieus of mensenverdervends. Het was klaar en zuiver, het was doorzichtig als water, verbazingwekkend eenvoudig en zwaar van betekenis, zwaar als de wereld... de nieuwe wereld, die er uit groeien zou... Hij begreep, dat dit alles niet meer was dan een kernbegrip, maar reeds had het hem overweldigd en gewonnen... hieraan lag alles verbonden en van hier uit begon de nieuwe weg. [..]

Merijntje zat er glimlachend bij, Riekies hand krampachtig in de zijne gekneld, schitterende ogen en een hart zo overvol van vreugde en nieuw geluk, dat zijn borst te klein leek. De bijzonderheden interesseerden hem voorlopig niet. Er zou strijd zijn en hij zou er aan mee mogen doen. Straks zou hij lid zijn van de bond en lid van de partij, ingelijfd als soldaat in het miljoenenleger der arbeiders, die over heel de wereld hetzelfde wilden, over alle grenzen heen... Stralend volgde hij elke beweging van de man op het podium. Hij wist: hij keek in de vurige ogen van een groot mens. Hij wist: die man had hem een geluk gebracht, groter dan zelfs Riekie hem had kunnen geven, wijder, alles omspannend... Hij wist: die man had hem opengebrouwen tot een liefde, die alles zou overwinnen, alles zou draaglijk maken, want in die liefde lag het geloof besloten aan de zonnige toekomst van heel de mensheid...”

(De Jong, 1980, pp. 1163-1164)

Dit is het moment dat Merijntje definitief overtuigd raakt van het socialisme. Hij was al redelijk overtuigd, want alleen de ‘laatste kleine weerstand’ moest nog vervliegen. Het ‘ruwe’ dat we bij Van Tol en pastoor Ramakers zagen, lijkt hier terug te komen in de ‘forse streken’, waarmee de spreker de leer van het socialisme overbrengt. Hij doet dit ook op een ‘kort[e] en scherp-helder[e]’ manier. De focalisatie ligt in dit fragment opnieuw bij Merijntje m.u.v. het eerste deel van de tweede alinea, want hier focaliseert de verteller.

In het socialisme vindt Merijntje wat hij ‘tevergeefs gevraagd en gezocht’ had. Uit het woord ‘tevergeefs’ blijkt, dat wat hij gevraagd en gezocht had, dus niet gevonden heeft bij het katholieke geloof. In het socialisme zit volgens Merijntje “niets duivels [...], niets verraderlijks, niets mysterieus of mensenverdervends.” (De Jong, 1980, p. 1163). Deze zaken zijn wel aan te wijzen in het kapitalisme en ook in wat het van het christendom gemaakt had: “Alles had de heersende klasse aan zich getrokken, alles verwrongen en verminkt en in haar dienst gesteld, Christus’ leer van de liefde had zij tot een aanfluiting gemaakt, een machtig instrument om de slaven gedwee te houden en onderworpen en God zelf wou zij vernederen tot een soort wreedaardige opzichter in haar dienst...[...] Maar de mens, geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis, werd neergedrukt in het slijk, getrapt en gehoond, uitgebuit als een werkdier...”(De Jong, 1980, p. 1162). Deze realisatie is duidelijk afkomstig van Merijntje zelf, want deze regel gaat eraan vooraf: “Nú zag hij wat kapitalisme eigenlijk wás” (De Jong, 1980, p. 1162). Anders dan het kapitalisme en het kapitalistische christendom is het socialisme volgens Merijntje ‘klaar en zuiver’ en ‘verbazingwekkend eenvoudig’, maar tegelijkertijd wel ‘zwaar van betekenis’. Hij is ervan overtuigd dat het socialisme de basis is van een ‘nieuwe weg’ die leidt naar een ‘nieuwe wereld’.

Het begin van de tweede alinea wordt gefocaliseerd door de Merijntje. Zijn gedachten en gevoelens worden beschreven. De vreugde van Merijntje wordt weergegeven met woorden als ‘glimlachend’, ‘schitterende ogen’ en ‘een hart zo overvol van vreugde en nieuw geluk’. Volgens Merijntje komt er een ‘strijd’ en hij zou eraan ‘mee mogen doen’. Door het woordje ‘mogen’ krijg je de indruk dat het een voorrecht voor Merijntje is, om aan de strijd van het socialisme deel te nemen. Hij staat er zeer positief tegenover. Dan lezen we Merijntjes toekomstdromen: “Straks zou hij lid zijn van de bond en lid van de partij, ingelijfd als soldaat in het miljoenenleger der arbeiders, die over heel de wereld hetzelfde wilden, over alle grenzen heen.” (De Jong, 1980, p. 1163). Merijntje denkt dat er een ‘miljoenenleger der arbeiders’ komt en door het woord ‘soldaat’ te gebruiken, wordt de strijd nog eens extra benadrukt. In het begin van het verhaal zag Merijntje zich als een middelpunt en had weinig oog voor het collectief¹. Dat lijkt nu veranderd te zijn. Hij ziet in dat hij onderdeel is van een internationale beweging, namelijk het socialisme.

De spreker maakt diepe indruk op Merijntje: “Hij wist: hij keek in de vurige ogen van een groot mens” (De Jong, 1980, p. 1164). Deze man brengt hem een groter geluk dan zelfs zijn vriendin Riekie hem had kunnen geven, ‘wijder, alles omspannend’. Meer dan een individu hem kan geven. De spreker had hem “opengebroke tot een liefde, die alles zou overwinnen, alles draaglijk maken,” (De Jong, 1980, p. 1164). Wederom wordt het socialisme op een ‘ruwe’ manier gebracht. Waar ook het woord ‘geopend’ gebezigd had kunnen worden, staat er ‘opengebroke’.

Merijntje volgde het voorbeeld van de eerste pastoor en verklaarde God al die tijd tot liefde. Deze liefde vindt hij nu terug in het socialisme. “[...] in die liefde lag het geloof besloten aan de

¹ Zoals ik bij scharnierpunt (1) op pagina 11 betoog.

zonnige toekomst van heel de mensheid...” (De Jong, 1980, p. 1164). Eindelijk heeft Merijntje gevonden wat hij zocht: pure liefde, zonder verraad, mysterie of verborgen verderf. Merijntje heeft vertrouwen in het socialisme en in de ‘zonnige’ toekomst die het voor ‘heel de mensheid’ zal brengen. Hij vaart voortaan volgens het kompas van het socialisme.

4.3 De pastoors

In het vijfde deel van de achtdelige romancyclus staat het volgende: “De God van de ouwe pastoor was één en al goedheid en liefde geweest... net als hij zelf... De God van pastoor Van Gils was achterbaks en altijd op zware straf uit... een starre, koppige bullebak... net als hij zelf. En pastoor Ramakers sprak over een God van brede, eerlijke, mannelijke rechtvaardigheid, zonder streken of benepen veeleisendheid.” (De Jong, 1980, p. 670). Dit is persoonstekst van een focaliserende Merijntje. Hij karakteriseert de pastoors aan de hand van de God die ze verkondigen. Deze karakterisering en blijken ook al grotendeels uit paragraaf 4.2.

In deze paragraaf zullen de pastoors nog verder geanalyseerd worden. Waar mogelijk zullen de pastoors gekoppeld worden aan de tien thema’s van Veltkamp (2016). Ook het actantieel model van Greimas (Herman, et al., 2001) wordt toegepast.

De eerste pastoor kan in het actantieel model duidelijk gezien worden als de helper van Merijntje. Hij helpt Merijntje bij zijn moeilijke vraagstukken en keurt, in tegenstelling tot de rest van het dorp, zijn vriendschap met De Kruik niet af. Hij noemt De Kruik zelfs zijn eigen vriend. Als we naar de Velkamps vierde thema ‘Pastorale zorg’ kijken, kunnen we het volgende citaat over de pastoor hieraan koppelen:

“Den pastoor [...] ging op stille toon verder: ‘Den ‘erder voeg ‘et nie ’t oordelen over z’n schoape. ‘IJ mot de schoapen einkel moar wachte. Eén d’r ’s oaves zoveul in de stal brengen ‘at ie moar kan... ’t Oordeel, da’ voegd [sic] alleen moar oan de meester van de schoapen één van den ‘erder allebei... D’r zijn wel ‘erders, die da’ soms vergeten, die zellef oordele wille... moar die schiete te kùrt in de meester z’n oge. Die emme gin liefde genog. Want een ‘erder... die mot moar op z’n schoape passen, één van z’n schoapen ‘ouwe... Al et aandere kant ie gevoeglijk overloaten oan de meester, want een ‘erder, niewoar, da’s toch ok moar een dwaalend meins, ‘oe goed ‘at ie ’t ok meent...’” (De Jong, 1980, pp. 106-107).

In dit fragment is de pastoor aan het woord en in de directe rede zet hij uiteen hoe hij vindt dat een pastoor met zijn parochianen om moet gaan. Een pastoor moet niet te veel oordelen, dat doet de meester (God) zelf wel. Een pastoor moet vooral van zijn parochianen houden en zorgen dat ze bij elkaar blijven. Hieruit blijkt duidelijk de God van de liefde, waarnaar de pastoor zelf ook handelt. Wat ook bijzonder is, is het feit dat de pastoor toe geeft dat de herder zelf ook maar een dwalend mens is. Met andere woorden: de pastoor is geen alwetende instantie.

Zijn opvolger, pastoor Van Gils, ziet dit heel anders:

“De duivel moest desnoods met geweld uitgedreven worden... Hij zou het dorp met harde hand gaan aanpakken van de winter, want er was nog veel te wieden op deze [sic] akker vol distels, die hem was toevertrouwd... Zijn voorganger had het onkruid welig laten voortwoekeren... O, hij matigde zich geen oordeel aan... 't Zou wel geweest zijn uit ouderdom, zwakte en vermoeienis... Maar hij, pastoor Van Gils, was noch oud, noch zwak, nou vermoeid en hij wou het onkruid uitroeien met wortel en tak, tot de [sic] akker des Heren zuiver stond en het kostelijk graan van geloof en christelijke deugden hoog opschoot tot glorie van God en diepste bevrediging van de landbouwer des Heren.” (De Jong, 1980, pp. 395-396).

Deze pastoor gebruikt een heel ander metafoor dan de liefdevolle schaapsherder van zijn voorganger. Van Gils heeft het over een akker, dat door de vorige pastoor vol onkruid is komen te staan. Hij zal dit onkruid met ‘harde hand’ ‘wieden’ en ‘uitroeien met wortel en tak’ tot het akker er weer ‘zuiver’ bijstaat. Uit deze woordkeuze blijkt de hardheid en onsympathieke houding van pastoor Van Gils. En waar de oude pastoor nog toegeeft zelf ook een ‘dwoalend meins’ te zijn, doet Van Gils alsof hij de absolute waarheid in pacht heeft:

“D’r zijn ‘ier in de perochie wel meer van die soavikloaze, die op d’r eigen ‘aandje theologisere... Moar da’ mot eruit, één ik zal ‘et er wel uitkrijgen ok! Al mot ik ‘et er uit gesele! Iederendeen mot leren om z’n eige zoonder morren over te geven oan Gods bestier!” (De Jong, 1980, p. 367).

Pastoor Van Gils oordeelt duidelijk wel en wil dat alle parochianen zich overgeven aan ‘Gods bestier’, dat door Van Gils op aarde verkondigd wordt. Ze moeten aannemen wat hij zegt. Dit citaat is geschreven in de directe rede en Van Gils is aan het woord. Hij gebruikt wederom woorden met een nare bijmaak, zoals ‘gesele’ en ‘soavikloaze’. Pastoor Van Gils komt door dit alles een stuk minder sympathiek over dan zijn voorganger. Hij vermaant zijn parochianen vooral. Als we pastoor Van Gils een rol geven in het actantueel model dan zou hij de tegenstander van Merijntje zijn. Dat is gek, want de pastoor zou het jongentje eigenlijk moeten helpen, maar bereikt juist het tegenovergestelde. In plaats van Van Gils zijn de oude pastoor en Flierefluiter Merijntjes helpers. In wat deze personen zeggen en gezegd hebben, vindt Merijntje de houvast die hij bij Van Gils niet vindt.

Pastoor Ramakers is een verhaal apart. Zijn eigen geloof verschilt nogal van dat wat de kerk verkondigt. Dit sluit goed aan bij ‘Theologie en geloof’, het tweede thema van Veltkamp (2016):

“Wa’ kom ‘et er nou op oan wad’ een meins wel of nie gelooft tegenover God?... Pestoor of gin pestoor... Deinkte gij da’ God, die ‘eel ‘et ‘eelal ‘eet doen woore, rekening ‘ouwt mee wa’

zo'n onnozel pierwùremken op een van z'n oongetelde wèrlden over 'em deinkt of nie deinkt?... Of 'at da' wùremke nou een zwarte toog droagt of een blaauwe kiel?... God 'ee wel wad' aandere te doen as z'n eigen op t' ouwe mee zukke meinselijke muggezifterij, deinkt' ok nie? [...] Me motte nie goed zijn vor God... die kan 't wel zonder oons stelle... Me motte goed zijn vor oons eige, vor de meinsen... omda 't leve zo schoon is méé goed' eid één oonverdroagelijk doarzoonder...' (De Jong, 1980, p. 688).

Dit zijn nogal uitspraken voor een pastoor. Ramakers ziet het geloof duidelijk anders dan de kerk als instituut het ziet. Volgens hem maakt het niet uit of je wel of niet gelooft. God bemoeit zich niet met de kleine akkefietjes van het mensenleven. In plaats van goed te zijn voor God, moeten de mensen goed zijn voor elkaar. Wat ook opvallend is, is dat Ramakers zegt dat er voor God geen onderscheid is tussen een priester (zwarte toog) en een boer (blauwe kiel). Iedereen is voor God gelijk. Met dit inzicht helpt hij Merijntje enorm, al had de jongen in eerste instantie zijn twijfels bij de menselijke pastoor. Merijntje zal nooit meer bang zijn voor God:

“Op de een of andere onverklaarbare wijze was de mogelijkheid tot die angst uit hem weggevallen en dat gaf een gevoel van verlichting en bevrijding, waarvoor hij onnoemelijk dankbaar was. Dat had pastoor Ramakers hem gegeven. Pastoor Ramakers was de grootste, de geleerdste, de nobelste man, die hij nog ooit ontmoet had...” (De Jong, 1980, p. 977).

De strenge grootmoeder van Merijntje, die zich beter kan vinden in de wraakzuchtige God van pastoor Van Gils, is niet blij met Ramakers: “Moar ik zèeg zo a't is, perstoor of gin pestoor... Dad' is gin pestoor... dad' is gin meins... dad' is een... een onweer... dad is ie, joa... een onweer!” (De Jong, 1980, p. 640). Merijntjes ontzag voor zijn grootmoeder, dat bij aanvang van de roman nog zo duidelijk aanwezig was, is nu helemaal verdwenen: “Grootmoeder?” zei hij. ‘Da’s toch zeker de grootste kwezel en de lillijkste kwoadspreester van ‘eel 't dùrp?’” (De Jong, 1980, p. 897). De rest van het dorp heeft ook zijn twijfels over zijn menselijke en ruwe werkwijze, maar ze hebben wel ontzag voor hem: “[...] en al vonden ze het ook geen manier voor een geestelijke, ze hadden een heilig ontzag voor die grote grijphanden, waar geen ontkomen aan was.” (De Jong, 1980, p. 670). Dit sluit aan bij de ‘mannelijke’ rechtvaardigheid, waarmee de pastoor gekarakteriseerd wordt. Het mannelijke zit hem in het ruwe, harde en niet verfijnde afdwingen van die rechtvaardigheid.

Het ontzag voor Ramakers van de parochianen verdwijnt echter al snel wanneer er roddels over de pastoor de ronde doen op het dorp. Volgens sommige dorpsbewoners gaat de pastoor over de schreef. Dit is ook een van de thema's (5) van Veltkamp (2016). Zo wordt het ongepast gevonden dat de pastoor in wereldlijke kleding in zijn eigen tuin werkt, af en toe in de rivier gaat zwemmen, maar bovenal “Dat ie 't mee z'n meid wit” (De Jong, 1980, p. 996), aldus een van de dorpsbewoners. Het gerucht gaat namelijk dat pastoor Ramakers een verhouding heeft met Nele, zijn huishoudster. De

twee kennen elkaar al van kinds af aan. Het volgende fragment bestaat uit vertellerstekst en wordt gefocaliseerd door de alwetende verteller: “Nele hield veel van meneer pastoor, dat zag je dadelijk. [...] Maar soms, als zij door de kamer ging en met de rug naar hem toegekeerd liep, keek meneer pastoor naar haar en zijn ogen veranderden, werden zachter en een glimlach verbreedde even zijn harde mond.” (De Jong, 1980, p. 666). De indruk wordt gewekt dat deze twee personen gevoelens voor elkaar hebben. Dit sluit aan bij thema zeven van Veltkamp (2016) ‘Liefde en seksualiteit’. Merijntje ontkent stellig dat Ramakers en Nele een relatie hebben, maar dan betraapt hij pastoor Ramakers en Nele tijdens een omhelzing: “Toen sloeg Nele beide armen om hem heen en jammerde: ‘Wa’ mot er toch van oons terechte komme, Geert, wa’ mot er toch van oons terechte komme?..’ [...] Meneer pastoor lei zijn arm vaster om haar schouders, drukte haar tegen zich aan en keek op haar neer.” (De Jong, 1980, p. 998). Hierdoor gaat Merijntje twijfelen en hij moet concluderen dat hij tegenover zichzelf niet kan beweren dat er niets aan de hand is: “Hij meende de waarheid in de aanklacht te zien en beefde... Beefde van angst voor wat er over pastoor Ramakers en Nele ging losbreken.” (De Jong, 1980, p. 1003).

Merijntjes angst is niet onterecht. Namens het dorp wordt er een brief naar de bisschop verstuurd, waarin de hele kwestie uit de doeken wordt gedaan. Deze situatie past bij het thema ‘Collega’s en superieuren’ (9) van Veltkamp (2016). Ramakers wordt uiteindelijk door de bisschop overgeplaatst naar een grotere parochie in Holland, zonder Nele. Zij wordt huishoudster bij een deftige familie in Den Haag, waarmee pastoor Ramakers bevriend is. Of Nele en Ramakers werkelijk een relatie hebben gehad, wordt niet duidelijk, al zegt de pastoor zelf van niet. Meneer Louis, de persoon waar Merijntje terecht komt, nadat hij van het dorp gevlucht is, zegt het volgende: “Maar je moet wel bedenken, dat pastoor Ramakers een priester is en dat alles vermeden moet worden, wat ook maar en schijn van ergernis zou kunnen geven.” (De Jong, 1980, p. 1038). In dat geval zou de pastoor dus fout gehandeld hebben. Hij gaf zijn parochie te veel aanleidingen tot ergernis. Hij was te menselijk, om het zo maar te noemen. Dit wordt met de mogelijke relatie met Nele nog eens benadrukt.

Het grootste gedeelte van deze paragraaf gaat over pastoor Ramakers. Waar de eerste pastoor duidelijk goed is en de tweede pastoor, Van Gils, als de wrede pastoor wordt bestempeld, is pastoor Ramakers een lastig geval. Hij is geliefd bij Merijntje en Flierefluiter, maar de conservatieve grootmoeder en de rest van het dorp spreken schande van hem. Hij gedraagt zich niet als een priester. Toch ziet Merijntje de manier, waarop Ramakers behandeld wordt als onrechtvaardig. Omdat hij zo menselijk is, wordt het makkelijker voor Merijntje om zich met hem te identificeren ten opzichte van de meer afstandelijke voorgangers van Ramakers. Over deze twee pastoors krijg je veel minder te weten. Over het leven van de eerste pastoor zelfs helemaal niks. Via Flierefluiter wordt er verteld over de jeugd van Van Gils en het feit dat hij uit een boerengezin komt. Ramakers vertelt zelf over zijn jeugd en hoe hij er toe gekomen is om priester te worden. In tegenstelling tot Van Gils, wilde hij helemaal geen priester worden, maar werd hij gedwongen door zijn vader. Dit sluit aan bij ‘Roeping en vorming’, het eerste thema van Veltkamp (2016). Van de drie pastoors wordt Ramakers het meest

uitgewerkt. Dit blijkt ook uit het feit dat hij van de drie pastoors aan de meeste thema's van Veltkamp (2016) gekoppeld kan worden.

5. Conclusie en discussie

In de acht romans vindt een verschuiving plaats van een streng gelovig jongentje naar een overtuigd aanhanger van het socialisme. Bij de ontwikkeling die Merijntje doormaakt, spelen de drie pastoors een grote rol. Ze vormen Merijntje. De eerste pastoor laat Merijntje inzien dat liefde het belangrijkste is en hierop blijft Merijntje de rest van het verhaal terugrijpen. De eerste pastoor is een onomstreden figuur, maar de tweede, pastoor Van Gils, niet. Hier wordt afgeweken van de conventies van de streekliteratuur. Pastoor Van Gils is een wreed persoon die spreekt van een God van wraak. Merijntje kan zich hier absoluut niet in vinden en zijn geloof wordt ernstig verstoord. Als de familie Gijzen naar Rotterdam verhuist, ziet Merijntje helemaal in dat de kerk machtsmisbruik maakt voor eigen gewin. Dit is een tweede punt, waar de streekliteratuurconventies worden verbroken, want de situering verandert van streek naar stad. Wederom is deze afwijking van belang. Tot slot is daar pastoor Ramakers, een pastoor die het katholieke geloof niet mooier maakt dan het is en niet overal Gods vinger in aanwijst. Hij heeft een meer deïstisch Godsbeeld en vindt dat de mensen goed moeten zijn voor elkaar. Daarbij heeft Ramakers een enorme drang naar rechtvaardigheid en dit bewondert Merijntje zeer. Met zijn ietwat ruwe en menselijke werkwijze is de stap naar het ruw voorgestelde socialisme voor Merijntje niet groot meer. Hierin vindt hij de liefde en de rechtvaardigheid die hij altijd gezocht heeft. Het christendom kan hem dat niet bieden, omdat het te mysterieus en verraderlijk is.

Concluderend kunnen we stellen dat de pastoors Merijntje als het ware klaarstomen voor het socialisme. De pastoors dragen bij aan de ontwikkeling van Merijntjes gevoel voor (naasten)liefde en rechtvaardigheid. Van Gils laat hem inzien dat het geloof vals en verraderlijk kan zijn, in tegenstelling tot het socialisme dat volgens Merijntje 'klaar en zuiver' is. En hoewel Merijntje volgens Flierefluiter 'merkwaardig weinig aanleg voor kuddedier' heeft, vindt hij zo uiteindelijk toch aansluiting bij de miljoenenkudde van het socialisme.

Dit onderzoek biedt vele mogelijkheden tot vervolgonderzoek. Het huidige onderzoek draagt bij aan de literatuur over pastoors in streekliteratuur, maar laat tegelijk zien dat afwijkingen van de streekliteratuurconventies tot interessante spanningen kan leiden. Bijvoorbeeld wanneer een pastoor geen onomstreden personage is. In een vervolgonderzoek zouden andere werken van A.M. de Jong naast dit werk gelegd kunnen worden om te bekijken of daarin ook socialistische aspecten te bespeuren zijn. Dit kan wederom met een normatieve analyse. Ook werken van andere socialistische schrijvers uit het interbellum kunnen onderzocht worden. Zeker als er een ontwikkeling plaatsvindt van de ene overtuiging naar de andere, zoals dat bij *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren* het geval is.

6. Bibliografie

- Boumans, M., Debets, F., & Verlaan, G. (1977). *A.M. de Jong, Merijntje Gijzens jeugd en het sociaal-demokraties ontwikkelingswerk: een materiaalverzameling*. Nijmegen: doctoraalscriptie.
- Gorp, H. van, Verkruijsse, P.J., & Vis, G.J. (2012). Algemeen Letterkundig Lexicon. Geraadpleegd op 11 juni 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03045.php.
- Herman, L., & Vervaeck, B. (2001). *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Jong, A.M. de. (1980). *Merijntje Gijzens Jeugd en Jonge Jaren*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij BV.
- Jong, M. de. (2001). *A.M. de Jong, schrijver*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij BV.
- Jong, M.J.G. de. (2007). *Van Merijntje Gijzen tot voorbij Hitler en Mussolini*. Soesterberg: Uitgeverij ASPEKt.
- Sanders, M. (2002). Een dorpskapelaan op de leerstoel van de twijfel. *Literatuur*, 19, 215-222.
- Vanheste, B. (1981). *Literatuursociologie. Theorie en methode*. Assen: Van Gorcum.
- Veltkamp, H. (2016). *Vreemde vogels. Dominees en priesters in de wereldliteratuur*. Utrecht: Uitgeverij Kok.